

СОЦИАЛНО-ЕМОЦИОНАЛНОТО УЧЕНЕ И ДЕЦАТА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Антоанета Д. Тодоранова

SOCIO-EMOTIONAL LEARNING AND CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Antoaneta D. Todoranova

ABSTRACT: Socio-emotional learning is a process of developing social-emotional competencies, ie attitudes, skills and behavioral patterns that help us make the right decisions. The social skills and behavior of children with special educational needs are essential for their success throughout life.

KEYWORDS: socio-emotional learning, emotions, emotional intelligence, children with special educational needs.

Динамичните промени в живота на хората наложиха промени в основните послания на съвременния тип образование. Приоритетите са променени, те се свързват преди всичко с развитието на ученика, на неговите социални умения, способности, отношения и други форми на поведение, които помагат за личностното израстване и реализация. Образованието, прието в този социален аспект, изпълнява множество задачи, в които заедно с усвояването на знанията, се извеждат и умения. „Независимо от постоянните промени в политическата, икономическата и социалната уредба стои много важната задача, с която трябва да се справяме: да се признае безусловната ценност на всяка личност (в това число и на тази с увреждания) да се осигури правото да бъде защитена от държавата и всички нейни институции” [1:134-135]. Формирането на пълноценна социално и емоционално интелигентна личност е подчинено на съобразяването с цялото многообразие от отношения и интеракции, чрез които човек се свързва със заобикалящия го свят и реализира и утвърждава своята същност. За наша радост това вече е постулирано в новия, действащ Закон за предучилищното и училищното образование, чрез фиксираното задължение на всяко едно училище да изгради подкрепяща среда за всеки ученик, която да премахва всички пречки пред него за учене и социално развитие посредством реализиране на концепцията за Приобщаващо образование.

В момент, в който тече разгорещен дебат относно реформите в училищата и как да направим учителите и учениците по-успешни, „социалното емоционално учене” (СЕУ) може да се окаже важна част от решението. Произлизащо от рамката на емоционалната интелигентност, популяризирана от Даниел Голдман, социално-емоционалното учене учи децата как да идентифицират и управляват емоциите и взаимодействията. Един от основните показатели за високо EQ или „коефициент за емоционалност” – е насърчаването на емпатията, важно и често пренебрегвано качество в нашия все по-взаимосвързан и мултикултурен свят.

Социалното и емоционално учене започва още в най-ранна детска възраст и е част от здравословното детско развитие. В повечето случаи обаче в детските заведения и в училищата СЕУ е пренебрегвано, а фокусът е единствено върху овладяването на уменията за самообслужване и проследяване на образователния напредък. Усвояването на социални умения е също толкова важно, колкото усвояването на четенето, писането и математиката. Социалните умения и емоционалната компетентност са основни предпоставки за успех не само в училище, но и на работното място и в живота. Тя се състои в това да разпознаваме емоциите си през телесните сигнали, да можем да ги назовем, да можем да ги изразим или задържим, според контекста. И изразяването и контролирането на емоциите са признак за емоционална интелигентност.

Често децата се научават да игнорират или да прикриват емоциите си. Много западни общества ги разглеждат като глезене или отвличане на вниманието, твърди социологът на

калифорнийския университет в Санта Барбара Томас Шеф, защитник на идеята за емоционалното образование. Емоциите ни могат да ни дадат ценна информация за света, но често сме учени или съветвани да не ги слушаме. Също толкова опасна, казва Шеф, е практиката да се крие една емоция зад друга. Той установява, че в частност мъжете са склонни да скриват чувството на срам зад гняв, агресия и твърде често насилие.

Социално-емоционалното учене е процес на развитие на социално-емоционални компетентности, т. е. нагласи, умения и поведенчески модели, които ни помагат да вземаме правилни решения. Социално-емоционалното обучение на учениците включва активности в учебните часове, които развиват техните умения да:

- ✓ управляват емоциите си;
- ✓ създават и поддържат взаимоотношения както с връстниците си, така и с възрастните около себе си;
- ✓ разрешават междуличностни проблеми;
- ✓ вземат ефективни решения, съобразени с етичните и морални принципи.

Развиването на социално-емоционалните умения или така наречената емоционална интелигентност е още по-необходимо за учениците със специални образователни потребности, които са с ограничени ресурси и са подложени на допълнителни стресови фактори. За да се избегне опасността децата със специални образователни потребности „да останат социално изолирани трябва да се търсят адекватни форми, средства, методи, разнообразие от начини за решаване на този проблем” [2:156]. Социално-емоционалните умения ще помогнат на тези ученици да поискат помощ, когато е необходимо, да управляват емоциите си и да се справят с предизвикателствата на средата, в която растат. Отхвърлянето на емоциите още от ранна детска възраст, особено при децата със специални образователни потребности, когато все още нямат представа за реалния свят, е неправилно адаптирано отношение от родители и учители. Всяко дете се нуждае от сигурност, не само физически, но и емоционално, за да изгради стабилност и увереност, а също така да получи разбиране за хората около него.

Обучението по социална и емоционална интелигентност в училищата в САЩ става все по-разпространена практика. Това е най-новият клон от холистичен (цялостен) подход към образованието на децата. Въвеждането му се подкрепя от постоянно натрупващите се доказателства за това, че умения и знания, различни от традиционно преподаваните в училище академични програми, се оказват по-значими по отношение на развитието на децата в бъдеще във всички житейски сфери.

Важно е да се уточни, че социалните и емоционални умения, които биват наричани „неакадемични“ в някои среди, са свързани с развитието на когнитивните умения, които участват в постигането и на академичния успех. Когнитивните умения са интегрален компонент на социално-емоционалното обучение.

В различните училища и организации по света са създадени различни системи за обучение по социална и емоционална интелигентност. Структурата на една от най-често разпространените представлява обучение по следните модули:

- ✓ самоосъзнатост;
- ✓ самоуправление;
- ✓ социална осъзнатост;
- ✓ управление на взаимоотношенията с другите;
- ✓ отговорно вземане на решения.

Умението на учениците със специални образователни потребности да управляват себе си е свързано с начина, по който те се справят със стреса и с това доколко успяват да контролират емоциите си в напрегнати ситуации. Способността им да запазят спокойствие при трудни обстоятелства води до по-добра концентрация на вниманието и до подобряване на работната памет. Това от своя страна позволява фокусиране на вниманието и мисленето върху академичната задача.

Една от основните цели на социално-емоционалното учене е постигане на самоосъзнатост. Това е способността ни да осъзнаваме, разбираме и проследяваме собствените си чувства. А учениците със специални образователни потребности проявяват самоосъзнатост само тогава, когато могат да опишат и да разберат собствените си емоции, за да споделят,

когато са притеснени и да посочат конкретната причина за това, когато могат да свържат емоциите с конкретната ситуация, която ги поражда.

Умението да управляваме себе си е свързано с начина, по който се справяме с ежедневния стрес, както и с това доколко успяваме да контролираме емоциите си в напрегнати ситуации. Способността на децата със специални образователни потребности да запазят спокойствие при трудни обстоятелства води до по-добра концентрация и до по-добра памет. Това от своя страна позволява фокусиране на тяхното внимание върху академичната задача, а не върху страничните фактори. Самоуправлението е свързано и с тяхното умение да се самонаблюдават и да рефлектират върху личните и академичните си цели.

Социалната осъзнатост е част от нашите социални умения. Тя се свързва с уменията на децата със специални образователни потребности да разберат другия, да погледнат „през неговите очи“ и да бъдат емпатични. Тези от тях, които са социално осъзнати, не само ще забележат приликите и различията между тях и останалите, но ще ги оценят като нещо позитивно. Този процес на социална осъзнатост е крайно необходим в класната стая като цяло за всички ученици. Той ще им помогне да участват конструктивно в дискусии, да вземат предвид гледната точка на другия, ще доведе до трайно намаляване на конфликтите в училище. Социалната осъзнатост на децата със специални образователни потребности включва усвояването на редица умения: да разчитат социалните знаци (вербални и невербални), за да определят как се чувстват останалите; да умеят да предвиждат чувствата и реакциите на другите хора; да оценяват емоционалната реакция на другите; да уважават другите (например, слушайки ги внимателно), да се опитат да разберат гледната точка на другия.

Управлението на взаимоотношенията е също част от социалните умения на учениците и е свързано с поддържането на „здравословни отношения“ с останалите. Друг аспект на тази компетенция е способността на децата със специални образователни потребности да устояват на негативния социален натиск от страна на своите съученици, да търсят и да предлагат помощ, когато е необходимо. За тази цел те трябва да умеят да създават приятелства, необходимо е да се научат да работят в екип за постигане на груповите цели, да управляват и изразяват емоциите си в тези взаимоотношения и да се научат да уважават различните гледни точки.

Социално-емоционалното обучение включва както предаване на знания на децата, свързани с изброените модули, така и практическа част с упражнения, ролеви игри и обсъждане на казуси. Важно е децата със специални образователни потребности да могат да прилагат уменията в училище и у дома. По този начин се постига намаляване на нивата на стрес у тях, подобряване на отношенията им с околните, по-високо ниво на мотивация за развитие и по-добро емоционално здраве, което е фактор и за по-добро физическо здраве.

Училището е много повече от място за придобиване на академични умения. Голям брой изследвания, проведени през последните години посочват, че когато има заложи целенасочени и устойчиви програми за социално-емоционално учене, това носи ползи за цялото училище в редица аспекти – увеличаване на академичния успех, подобряване на качеството на взаимоотношенията между учители и ученици, както и намаляване на проблемното поведение.

Преподаването на социални и емоционални умения може да бъде част от темата на урока. В класната стая социално-емоционалното учене се изразява в интегриране в урока на кратки дейности и игри, които да помогнат на децата със специални образователни потребности да развият социални умения, емоционални компетентности, да бъдат саморефлексивни, да придобият увереност. Разбира се, всичко това няма как да не се отрази позитивно и на академичните постижения. Системното използване на подобни игри в часовете подобрява атмосферата в класната стая и е ценно не само за децата, но и за учителите. Всякакъв тип игри и дейности, които отчитат емоционалното състояние на децата, всъщност помагат за концентрацията и намаляват нивото на тревожност и стрес. Това от своя страна позволява на децата със специални образователни потребности да запомнят по-лесно учебния материал и да бъдат по-възприемчиви към нови знания. Когато учениците се чувстват ценени, значими и подкрепени, са по-мотивирани да учат и да откриват нови неща. Важно е да обръщаме внимание на емоциите в класната стая, да ги вземаме предвид и да се стараем да съобразяваме преподаването си с тях. Учениците учат много по-ефективно, ако по време на урока учителите развиват техните социални умения, емоционални компетентности и нагласи. Социално-

емоционалното учене играе важна роля за климата в класната стая. Вероятността децата да се ангажират с позитивно поведение е много по-голяма, когато са отчетени техните емоционални потребности. Социално-емоционалното учене е най-прекият път да разберем децата и да сплотим класа.

Кои са *ползите от социално-емоционално учене* в класната стая:

- ✓ Подкрепя регулирането и изразяването на емоции.
- ✓ Подобрява самооценката на учениците.
- ✓ Допринася за спад на тревожността и стреса при изпитвания.
- ✓ Активира общуването между учениците.
- ✓ Подобрява взаимоотношенията и климата в класната стая.
- ✓ Учи на взаимопомощ/сътрудничество.
- ✓ Учи на доброта и емпатия.
- ✓ Помага за изграждането на общност/екип – децата получават усещането, че

принадлежат към определена група.

- ✓ Подобрява лидерските умения на учениците.
- ✓ Намалява неприемливото поведение.
- ✓ Намалява нивото на насилие сред учениците.
- ✓ Насърчава участието на учениците.
- ✓ Развива уменията за разрешаване на конфликти.
- ✓ Подобрява връзката между учениците и учителите.
- ✓ Улеснява преподаването.
- ✓ Намалява нивата на бърнаут при учителите.

Гаранциите за социално-емоционално учене в класната стая са:

✓ Да създаваме в часа и в междучасията предпоставки за сътрудничество и условия за уважително взаимодействие, с които да осигурим усещането за общност;

✓ Да инициираме дейности за общуване между учениците в час, давайки им съвместни задачи и проекти;

✓ Да разделяме децата по двойки. Нека да си имат свой партньор – така не само ще се чувстват подкрепени, но и ще се научат да си помагат взаимно, да работят заедно и да бъдат добри един с друг. Ученето по двойки има много ползи за децата, както за тези, които се справят по-добре, така и за онези, които имат нужда от повече подкрепа;

✓ Да помогнем на децата да се научат как да работят в група. Това е умение, което ще им е необходимо за цял живот – ще се научат как да преговарят с другите и да отстояват гледната си точка, да вземат съвместни решения. Работата в група помага на всички деца, но особено е полезна за децата със специални образователни потребности, защото им помага да открият силните си страни и да научат в какво са добри, да отстояват мястото си в групата, да имат своя роля. От друга страна, груповата работа дава възможност на всички деца от класа да участват активно.

✓ Да ги поканим и организираме да влязат в различни роли. Умението да се поставиш на мястото на другия е ключово за пълноценното общуване с хората около нас.

✓ Да демонстрираме уважение при отчитане на емоционалното състояние на учениците. Да им осигурим възможност да говорят за това как се чувстват в сигурна и защитена среда.

✓ Да им осигурим автономност в класната стая – свободата децата да правят избори и да вземат решения.

Така те по-лесно ще могат да се адаптират и да съжителстват в средата от себеподобни. Ако емоционалната интелигентност на възрастния не е висока, той трудно ще може да помага на детето да я развива. Дълги години възпитанието е твърдяло, че да не се показват емоциите е правилно, че изразяването им е израз на слабост. Тази неправилна от гледа точна на здравето и природата ценностна система е довела до множество болести. Защото не изразената емоция винаги се превръща в симптом – телесен или поведенчески. Децата развиват EQ като наблюдават родителите и техните реакции – експресията (мимика, жест, стойка, походка, тон на гласа). Показаното учи повече от казаното особено при децата със специални образователни потребности. Те имитират това, което виждат и го възприемат за норма. Затова учителят, когато се приближава до плачещия ученик и му казва: „Разбирам, че сега си гневен“ или

„Усещам, че сега си тъжен“, неговите думи влияят на детето за възприемане и съответно за регулиране на неговите емоции. Изключително важно е да можем да отразим детската емоция и да ѝ дадем име, защото детето със специални образователни потребности трудно се ориентира в преживяванията си. Така му казваме, че това, което усеща в тялото си, се нарича гняв, тъга, любов, гордост, срам и т.н. Това възпитание започва още от утробата. Детето изживява емоциите на майка си. То реагира на лицеизраза на родителите си още в кърмаческа възраст.

Социалните умения и поведението са от съществено значение за успеха през целия живот, но децата със специални образователни потребности често имат проблеми с усвояването на тези умения. Например, някои се затрудняват да поздравят правилно другите, имат съществен дефицит на социални умения, който по-късно може да се превърне в професионални предизвикателства. Други деца имат проблеми с тълкуването и използването на изразения и жестове на лицето, което пречи на общуването. Първата стъпка за справяне със социалните и поведенчески дефицити е идентифицирането им. За родителите и учителите е важно да си сътрудничат, за да оценят текущото ниво на функциониране на детето и да определят областите за допълнителна работа и подкрепа. За най-добри резултати, коригиращите стратегии трябва да бъдат последователни от училището към дома.

Основните етапи на типичното развитие помагат да се определи дали детето се развива с нормална скорост като болшинството свои връстници или изостава в определени сфери. Това сравнение помага на родителите и учителите да преценят областите на затруднения и да бъде идентифициран дефицита на социални умения. Също така може да бъде полезно да се идентифицират конкретни видове дефицит на социални умения. Детето може да не разбере, че се държи неправилно, например; това се нарича дефицит на придобиване и произтича от липса на знания. Дете с дефицит на ефективност разбира конкретно социално умение, но не го прилага последователно, докато детето с дефицит на важност се нуждае от практически знания и указания, за да използва умениято ефективно. Освен това родителите и педагозите трябва да идентифицират видовете социални умения, с които детето се затруднява, като междуличностни умения, умения за решаване на проблеми (т.е. вземане на решения или молба за помощ) или умения за разрешаване на конфликти (т.е. справяне с натиск от връстници или изключване от игра).

Когато бъдат установени потенциалните дефицити на социални умения и забавяне на развитието, прилагането на коригиращи стратегии възможно най-скоро ще ускори напредъка на детето. Родителите и учителите трябва да обсъдят съществуващите проблеми. Коригиращите стратегии трябва да са последователни във всички среди, така че детето да не се обърква в очакванията. Редовната комуникация между родители и учители относно напредъка на детето е полезна за всички участващи в този процес. Децата с аутизъм често не се справят добре с промяната. Родителите и учителите могат да работят заедно, за да адаптират детето към специфичните промени. Тези съчетания могат да бъдат съобразени с конкретния проблем с поведението на всяко дете.

По-големите деца с поведенчески дефицит могат да бъдат мотивирани от договор за поведение. Това е неформален договор, разработен от родителите, възпитателите и детето. Договорът трябва да описва подробно очакванията за поведение, видовете поведения, които не са приемливи, и система от награди и последствия. Възрастта, на която детето ще реагира добре на договор за поведение, зависи от неговото ниво на разбиране.

Като заключение можем да кажем, че ако вниманието, което отделяме на развитието на емоционалната интелигентност е същото като на рационалната, планетата би била по-здрава и щастлива. Пренебрегването на тази най-важна за здравето ни страна от човешката природа води до едно сигурно нещо-болестта. Изразяването на това, което чувстваме е най-естествения инструмент за комуникация и същевременно най-човешкият. Необходимо е да стимулираме у детето с увреждания контакта с тялото му и изразяването на подсказваните от него импулси. Това е най-нормалният начин да развиваме неговата емоционалната интелигентност. Усвояването на социално-емоционални умения в училище със сигурност ще повиши качеството на ученето и успеваемостта на децата със специални образователни потребности, с които работим. Но може би най-важната последица би била радостта да видим как тези деца се превръщат в по-компетентни, по-осъзнати и по-ефективни личности, които успешно се справят

с предизвикателствата на живота и имат своя съществен принос за развитието на обществото ни като цяло.

Литература:

1. Николова, С., (2015) *Проблеми на умствената изостаналост*. Ш., УИ „Еп. К. Преславски”
2. Шошева, В. и др. (2013) *Интегриране на ученици със специални образователни потребности в условията на общообразователно училище*. Учебно помагало С., Микро Оферт ЕООД
3. Desautels, L., (2016) *How Emotions Affect Learning, Behaviors, and Relationships*. Scholarship and Professional Work – Education. 9

*Антоанета Д. Тодоранова – докторант
ШУ „Епископ Константин Преславски”
Педагогически факултет
катедра „Социална и специална педагогика“
a.todoranova@shu.bg*